

FÜZI LÁSZLÓ

Centenárium után

A NÉMETH LÁSZLÓ ÉLETMŰ KUTATÁSÁNAK ÚJABB EREDMÉNYEI

Aki 2001-ben végigkövette a Németh László születésének századik évfordulója alkalmából rendezett ünnepeket, konferenciákat, emléküléseket, előadásokat, s elolvasta az akkor megjelent tematikus folyóirat-számokat és könyveket, közöttük monográfiát, emlékkönyvet, breviáriumot, szakirodalmi összefoglalót, forráskiadványt, közben pedig pillantást vetett a CD-kre is, ezeknek a segítségével bármelyik Németh László-szöveg pillanatok alatt a képernyőre hívható – szóval, akinek mindegy volt ereje és figyelme, azt hihette – közénk tartoztam magam is –, hogy a Németh László-életmű kutatásának nagy összefoglaló időszakát éli meg. Az évforduló óta eltelt hat esztendő azonban inkább sűrűsödési pontnak mutatja a 2001-es esztendőt, mert hiszen az azóta megjelent újabb munkák azt jelzik, hogy akkor semmi nem zárult le, s semmit nem kellett új alapokról elindulva újakezdeni, sokkal inkább folytatódott mindaz, aminek korábban is megvoltak az alapjai. Változás, ha egyáltalán történt változás, a jelenségek megmutatkozásának intenzitásában történt...

Ebből a nézőpontból szemlélve a jelenségeket, természetesen a *mi folytatódott?* kérdésére kell válaszolnunk. Legelső sorban folytatódott Németh László munkáinak kiadása. A tanulmányokat, esszéket tartalmazó három nagy kötet után a Püski Kiadónál jelent meg Németh Ágnes gondozásában a *Magam helyett* (Tanulmány az életéről) című, életrajzi írásokat a tartalmazó kötet 2002-ben. Ennek a kötetnek a jelentőségét az adja, hogy Németh Ágnes az általa elérhető szövegekkel, töredékekkel kiegészítette a korábban megjelent szövegeket, így azok most az elérhető módon teljeseek. Mintegy ennek a kötetnek a párkötete a Tiszatájnál 2006-ban megjelent *Napló* című kötet. Kis túlzással azt is mondhatnám, hogy Németh László naplójának megjelentetésével új Németh László-mű született, s ha ezt mondanám, akkor azt is hozzátenném ehhez, hogy az egyik legmélyebb és leg súlyosabb Németh László-mű született meg a naplók megjelentetésével. A kijelentés tartalma azt jelzi, hogy a naplók Németh életének és életművének középpontjában álltak. Németh László világát egyszerre uralta a gondolatiság, a gondolatiság iránti igény s a világba (magyarságba, huszadik századba) vetettségéből származó feszültség. Terjedelmét, gondolati súlyát és a feltárt mélységeket tekintve is hatalmas életműve az elmondottakból következően vált alapvetően vallomások jellegűvé. Írásai kapcsán Németh is beszélt arról, hogy művei tulajdonképpen vallomások, s ha a művek geneziséét tekintjük, akkor mindegyik mű születésénél megtaláljuk a személyes érintettséget, sőt az egész életművet, tehát nemcsak a műveket, hanem az egységes életművet is ez a személyes érintettség formálta. Ebben a vallomások jellegben rejlik a magyarázata annak, hogy a naplók rendkívül nagy jelentőséggel bírnak Németh László világában. Nagyon fontos könyv született ezzel

az összeállítással – egyrészt azért, mert felhívja a figyelmet Németh László naplóira, ezzel együtt pedig az életmű vallomások vonulatára, másrészt azért, mert elsőként egy gyűjteményben szerepelteti Németh naplóit, harmadrészt pedig azért, mert Németh Ágnes az eddig ismert naplókat újabb részekkel egészítette ki, csupán azt sajnáljuk, hogy még mindig találunk az elhagyásokra utaló szögletes zárójeleket.

Az életrajzi írások és a naplók újbóli és részben új, a korábbiaknál teljesebb megjelenítése mellett a Kráter Kiadó megkezdte Németh László szépírói munkáinak a kiadását. Nagyobb szakmai – mondhatnám úgy: filológiai – visszhangot ez a kiadás nem váltott ki, feltehetően azért, mert a korábbi életműkiadás sok esetben rontott szövegeit veszi alapul. A szövegkiadás terén viszont újat hozott Ekler Andrea vállalkozása a Magyar Napló kiadásában. Ekler Andrea Németh László világirodalmi tanulmányait közli, a vállalkozásnak eddig két kötete jelent meg, egy kötet, *A mítosz emlőin* címmel 2006-ban, egy pedig *A kísértelmező ember* címmel 2007-ben, s várjuk még a sorozat harmadik kötetét. Ekler Andrea Németh László szövegeit az írások tárgyához kötődő időrendben közli. Ez a vállalkozása keretei között az egyetlen lehetséges megoldás, ráadásul az író életműsorozata több vonatkozásban is előképként szolgált ehhez a megoldáshoz, s Ekler Andrea azt a szövegrészletet is megtalálta, amelyikre vállalkozását alapozhatta. A Szophoklész-napló kezdetén olvassuk: „Nem én vagyok az első magyar kritikus, akit a görög irodalom annyira megbabonázott, hogy elkövette érte a legnagyobb tanulmányírói botlást: – irodalomtörténetet készült írni. Péterfy görög irodalomtörténetét a pisztolygolyó lőtte szét, az enyémet az állhatatlanság. Az állhatatlanság-e vagy a pártosság, nem tudom. Még megvan a nagy könyv, amelybe olvasmányaimat, mint 'anyagot' próbáltam behordani”. A terv helyére más terv lépett, Németh módszeres irodalomtörténete nem készült el, feltehetően azért, mert nem is készülhetett el, Némethet ugyanis jobban magához rántotta a kor, mint jeles kortársait, Babits Mihályt és Szerb Antalt. Egy világirodalom-történet vázlata azonban ott rejtett az írásaiban, s hogy mennyire ott rejtett, azt most Ekler Andrea mutatta meg, aki kibontotta ezt a vázlatot, azzal, hogy összegyűjtötte az írásokat, s térben és időben egymás mellé állította őket. A mostani vállalkozás nélkül nem vettük volna észre, hogy az a Németh László, aki a saját korában mindig az új jelenségeket, s az új feladatokat kereste, ennek a kötetnek az egyik írásában is felteszi a kérdést, hogy melyek a huszadik század jellemző műfajai, szóval az a Németh László, aki saját korának irodalmát lehatárolhatatlannak látta, az elmúlt korokban-korszakokban a nagy összefoglaló korszakokat és a nagy összefoglaló jelenségeket-alkotókat kereste. Okát is adta ennek: „Az irodalomtörténet nagy nevei bizonyos fokig gyűjtőnevek is. A kor elpusztul, az író megmarad, s mint a kimarodás útján keletkező hegyek, annál magasabb lesz, minél többet hord el körülé az idő; a személynév annál több homályba veszett más nevet szippant fel, minél nagyobb volt körülötte a rombolás. Az irodalomtörténeti nagyság még oly közeleső korban is, melyből legalább könyvtárilag minden mű fennmaradt: az absztrakció egy neme.” Németh tehát az összefoglaló korszakokat és az összefoglaló alkotókat kereste az irodalomban, s ha ezt a törekvését felismerjük, akkor észrevehetjük azt is, hogy írásai ennek a törekvésnek a jegyében fogantak. A görögség nagy pillanataival foglalkozó esszéket a Szophoklészszel és Arisztophanésszal foglalkozó írások követik, aztán a Róma-csomópont következik Vergiliusszal és Horatiusszal, aztán a tizenegyedik század csomópontja, majd a reneszánsz és az angol kiteljesedés Shakespeare-rel, majd a tizennyolcadik század elemzése, vele együtt

pedig a Goethe- és a Schiller-írás következnek. A legszebb – Némethet ismerve: természetesen – a görögökhöz kapcsolódó vallomás-sorozat a sokat idézett sorokkal: „Szophoklész után csak hét dráma maradt. Hét százhat közül; – milyen szép, hogy a hétnek Antigoné és Élektra közte van. Ez a két dráma más-más mondanakörből merít, mégis összetartozik. Antigoné és Élektra: ellentétek és ikercsillagok. Élektra után Antigonét olvasni: ugyanazt az indulatot elébb a pokolban, aztán a mennyben élni meg. A kötelesség hősnői. De az egyik kötelességgel a szív egész pokla vele zeng; a másik az indulat vizén lábujjhegyen jár.”

Mindezzel együtt a mostani szerkesztési mód csak a mostani – vagy később más kijelölendő – kereteken belül alkalmazható, ha sor kerül egyszer Németh írásainak teljes kiadására, akkor a tematika tárgya által kínált időrend helyett az írások keletkezésének időrendjét kell követni. Nagy haszonnal forgathatják a filológusok is az Ekler Andrea által összeállított köteteket, ugyanis filológiailag hiteles szövegeket találnak a kötetekben. A kötetek szerkesztője visszanyúlt az írások különböző megjelenéseihez, s nem szükségszerűen az utolsó kéz-elvét követve helyreállította a szövegeket. Az általa követett gyakorlattal, merthogy a szövegek olvasásába azoktól idegen szempontokat hoz be akkor, amikor az életmű-kiadásban elhagyott részeket szögletes zárójelben közli, vitatkozhatunk, azzal az elvvel viszont, amelynek alapján a szövegeket újra teljessé és hitelessé formálja, csak egyetértésünket fejezhetjük ki.

Ha a művek után a művet körülvevő közegre figyelünk, akkor azt kell mondanunk, hogy mindenképpen 2001-ben, Németh László születésének századik évfordulóján kellett volna megjelennie Monostori Imre nagy szöveggyűjteményének. A könyv az *„Én sosem kívántam más emlékművet...”* címet, s a *Vonulatok a Németh László recepció történetéből* alcímet viseli, az *Argumentum Kiadó* jelentette meg 2003-ban. Az ezer nagyalakú oldalas, ahogy Vekerdi László írta, „másfél kilós” kötet a Németh-életmű kísérőjelenségeinek, a vitáknak, a támadásoknak és a Németh melletti kiállításoknak a dokumentumait közli a kezdetektől, tehát 1925-től szinte egészen a kötet megjelenésének pillanatáig, így a már többször említett centenáriumi „néhány szellemi jelensége” is helyet kapott benne. A könyvhöz Monostori Imre írt terjedelmét tekintve „kismonográfia-méretű” utószót, ugyanakkor kár – s erről igazán nem az összeállító tehet –, hogy nem a teljes anyag jelenhetett meg. Hasonló, csupán jellegében más Monostori Imre másik szövegközlése és válogatása, ez az *„Európai látóköri magyar” – Emlékezések Németh Lászlóra* címet viseli, a Tiszatáj adta ki 2006-ban. Németh életműve alapvetően az életről szólt, még hozzá a maga személyes életéről, s miután a sokszor és sokak által megfogalmazott *hogyan élünk?* kérdésekre kereste a választ, az élet megélésének módja különösen fontos volt számára. Ha mindezt átgondoljuk, akkor azonnal látjuk a Németh Lászlóra való emlékezések több szempontból való fontosságát is. Az egyik szempont az, hogy a kötetben közölt szövegek számos filológiai jellegű kérdés megválaszolását segíthetik, a másik pedig az – s ezt érzem fontosabbnak, annak ellenére, hogy a filológiát is fontosnak tartom –, hogy annak az írónak az életéről beszélnek, aki magát az életet akarta művé formálni, így pedig szükségszerűen megmutatják, hogy Némethnek az élet formálására való törekvésekből a külső világ, szűkebb és tágabb környezete (családja, íróbarátai, tanártársai, egyes olvasói, akik személyesen is találkoztak vele, tanítványai a szó valódi és átvitt értelmében) mit vett észre és mit tudatosított magában. A könyv kapcsán számomra a legfontosabb annak a kérdésnek a megválaszolása volt, s arra a kérdésre választ keresve olvastam a könyvet, hogy Né-

methnek „az élet megnyerésére” irányuló törekvése, a mintaélet kialakításának vágya, ami nemcsak regény- és drámahőseit jellemezte, hanem őt magát is, tudatosodott-e egyáltalán, s ha igen, miképpen a már jelzett környezetben.

Az emlékezéseket Monostori Imre állította össze, válogatta-szerkesztette, a jelentős terjedelmű gyűjtemény egy ennél jóval nagyobb anyagból válogatódott ki, s noha elfogadjuk és méltányoljuk a szerkesztő azon törekvését, hogy „fontos, új szempontot felvető írás ne maradjon ki” a kötetből, azért meg kell jegyeznünk, valószínűleg éppen Monostori Imre örült volna a legjobban annak, ha az általa összegyűjtött teljes anyagot meg tudja jelentetni. A teljesség ugyanis lezárást is jelent, s hát azt is jelenti-jelentené, hogy a kutatónak – feltehetően kutatók fogják olvasni ezt a könyvet, a köz figyelmé érezhetően szinte minden filosz-érdeklődésre számot tartó munkától elfordult már – nem kellene egyes, számára fontos írásokat a mostani kötet fellapozásán túl még külön is felkutatnia. A külső feltételek azonban minden kiadói-szerkesztői szándék ellenére mindig szigorúak maradnak. Ha a tényanyagot nézem, azt a tényanyagot, amelyik az írásokban megmutatja magát, azt kell mondanom, hogy egy monográfiára való adattal találkozunk, ha a névsort nézem, akkor azt kell mondanom, hogy Németh gondolkodása, vagy ami ennél több, emberi lényé számos íróban, alkotóban, társban, barátban keltett visszhangot, s a legtöbben az emlékezésekben, ezt külön hangsúlyoznom kell, hogy emlékezésekről, visszatekintésekről van szó, tehát nem „elsődleges forrásokról”, szóval az emlékezéseikben a Németh László-jelenség megértésére és értelmezésére tettek kísérletet. Az a tény egyébként, hogy Németh Lászlóval kapcsolatosan nagy terjedelmű és magas minőségű emlékező irodalom íródott, önmagában is jelzi, hogy élete – hangsúlyozom, az élete, az a mód, ahogyan az életét megélte, és nem egyszerűen a gondolkodása – akár a vele kortárs írók legnagyobbjaiban is komoly visszhangot váltott ki, önálló értékkel bírt. Az élet és a mű összekapcsolódását nagyon pontosan látta és érzékeltette a gondolkodóként is megkerülhetetlen Pilinszky János. „Nagyon szeretett. Nagyon szerettem” – írta Némethről az emlékező írásában, az Ella néniék írott levélfogalmazványában pedig megjegyezte, hogy Németh életműve „valóban tolsztoji, ágostoni”. „Gyónás, világirodalom. S amennyiben provinciális, hát úgy, mint az evangélium” – írta.

Ugyancsak Monostori Imre nevéhez kötődik a tárgyalt időszak legjelentősebb monografikus vállalkozása. A munka, amelyet egyfajta kézikönyvnek tekintek a gondolkodó Németh László megismeréséhez, a *Németh László esszéírásának gondolati alaprégei* címet viseli (*Kortárs Kiadó, 2005*). Messzire vezetne, ha Monostori Imre könyvének akár csak legfontosabb megállapításaival érdemük szerint szeretnénk foglalkozni. Monostori az egyik legismertebb Németh László-kutató, ha jól számolom, ezzel a mostani kötettel éppen tucatnyi könyve jelent meg, s ebből a tucatnyi könyvből – megint csak a mostanival együtt – ötöt szentelt Németh László alakjának és munkásságának. Monostori Imre egyik legfőbb törekvése korábbi munkáiban is az volt, s ebben a mostani könyvben is az, hogy a korhoz kösse Németh László alakját, mintegy „visszakapcsolja” a saját korához Németh Lászlót. Mi tagadás, erre a „visszakapcsolásra” szükség is van, hiszen Németh alakját, gondolatait ezernyi nézőpontból értelmezték, s ezzel idealizálták vagy éppenséggel fantomizálták is, ám akárhogyan is tettek, kiszakították saját korából. De sokszor még saját szövegeitől is eltávolították, nem beszélve arról, hogy az elmúlt évtizedek egészen sajátos kiadási gyakorlata következtében lassan már azt sem tudjuk, hogy pontosan milyen for-

mában is léteztek Németh László szövegei. Ráadásul Németh gondolatai rendszert alkottak, az időben létező és az idővel együttmozgó rendszert, ez pedig külön is arra készítette a kutatóit, hogy Németh gondolatainak rendszerszerűségével foglalkozzanak, ezzel együtt pedig kilépjenek abból az időből, amelyben ezek a gondolatok megteremtődtek. Monostori Imre könyvében hatalmas folyamatrajzot találunk, merthogy az esszéíró „motívumai” is az időben alakultak ki, a folyamatrajzon belül pedig számos apró folyamatrajzot, merthogy a motívumok az időben önálló éltet is éltek, külön alakultak ki, s önálló utat jártak be. Így megjelenik előttünk az üdvösség-gondolat, a magyarság-fogalomkör, a „magyar műhely”, a „bartóki modell”, a „faj”, az „alkat” motívum-története, önálló nagy fejezetekben pedig Némethnek a zsidókérdéssel kapcsolatos állásfoglalásainak elemzéseit, a kisebbségben-fogalomkör elemzését, Németh és Szekfű Gyula vitájának elemzését, a szárszói beszéd elemzését, az értelmiségi társadalommal kapcsolatos tételek elemzését, s az „emelkedő nemzet” elképzeléséhez kapcsolódó tételek elemzését találjuk meg. Egészében: szinte kézikönyvvel találkozunk, kézikönyvvel, amelyik bevezeti az olvasóját Németh László világába, s eligazítást is ad neki ahhoz, hogy ebben a világban bolyongani tudjon, ám ez a kézikönyv nem csupán a kezdő tájékozódni akarót segíti, hanem a kutatókat is, hiszen ilyen méretű és jelentőségű „motívum-tár”, amelyben a legfontosabb motívumok első feltűnésüktől formálódásukon keresztül nyomon követhetők, mindeddig nem született meg. Méltánytalan lenne, ha most felsorolnám, melyek azok a pontok, amelyeknek az értelmezésében nem értek egyet Monostori Imrével, én főképpen a húszas-harmincas-negyvenes évek valóban ideológiai súlyú kérdéseiben jobban érzem Németh korhoz való kötődését, mint ő, ám azt is érzem, hogy a Németh – Pap Károly – Szekfű – Bibó négyszögben felmerült kérdések az eddigi számtalan megközelítés után is elemzőjűkre várnak.

Hasonlóképpen el kell gondolkodnunk azon a Németh László-képen is, amelyet Monostori Imre könyve zárásaként felrajzolt: „A 'minőség' fogalma minden emberi tevékenység tekintetében, relációjában központi kategória Németh László gondolatvilágában. Szerinte a minőségnek az életet – annak valamennyi megnyilvánulását – szabályozó legfőbb elvnek kell lennie. Termelésben a bér munka helyett a szabad vállalkozás; társadalomban: az egyén és a közösség harmonikus kapcsolata; államszerveződésben: a szabad polgárok önkéntes szövetkezése; politikában a mellérendelés elve az alárendeléssel szemben; kultúrában: a régi görögök példája; nemzetben: a példanép (melyet nagyhatalom és a határon túli kisebbség egyaránt respektál); emberben pedig: az 'új nemes', aki 'magatartás és akarat új lovagrendjébe akar tartozni, s nem ismer privilégiumot, mely a történelmi feladat és a személyes példa alól felmentené'. Ennek az esszéírói világképnek – éppen ebből következően – fontos és jellegzetes sajátossága az is, hogy benne az életünket, társadalmi környezetünket stb. meghatározó (és kifejező) páros – látszólag ellentétes – alapfogalmak, filozófiai, társadalomtudományi, politikai stb. alapkategóriák nem válnak ketté, nem polarizálódnak. Minőség és mennyiség, anyag és szellem, individuuum és kollektívum, személyiségközpontúság és szociális elkötelezettség, népiség és urbánusság, konzervativizmus és liberalizmus, magyarság és európaiság egymást feltételező kettősségei (végső soron tehát a történelmi gyökérzetű 'haza és haladás'-eszmé társadalmi és szellemi alapvariánsai) az ő gondolkodásában nem ellentétei, hanem kiegészítői egymásnak. A Németh-életmű belső feszültsége és erőteljes sugárzása, Németh László gondolkodásának drámaisága éppen abból a rendkívüli erőfeszítésből, sok évtizedes szellemi küzdelemből fakad, amellyel ő a

XX. századi magyarság és európaiság általa felismert leglényegesebb sorskérdéseit a megoldhatóság igényével, hitével és hitelével összekötni, összeolvasztani, szintézisbe hozni igyekezett.” Az, amit ilyen hosszan idéztem, egyike a legjobb és legpontosabb Németh László-jellemzéseknek. Pontosan megmutatja, hogy Németh László nem csak író volt, jelzi, hogy gondolkodásának egyaránt léteztek gazdasági, társadalmi, politikai, nemzeti és általános emberi vonatkozásai, s jelzi ennek a gondolkodásnak a létezési módját is, azt, hogy az életében, alkat és sors huszadik századi küzdelmeiben megjelenő feszültségek feltételezték egymást, s azt is, hogy a jellemzésül felhasznált fogalmak is feltételezik egymást, azokkal, amit jelölnek, együtt kell élnünk. Ez a jellemzés jelzi azt is, hogy Németh ezzel a gondolkodással élte meg a manapság már annyiszor múlt időként emlegetett huszadik századot. Csodálkozunk-e, csodálkozhatunk-e, ha számos sérülést is összegyűjtött, amíg a maga útját járta?

A Németh László-kutatás, hosszú évtizedek tapasztalata ez, egyéni műhelyekben zajlik. Ezért fontos, hogy időnként egy-egy téma kapcsán többen is megszólalnak, s a lehetőség szintjén egy-egy témakört többen is körüljárják. Az elmúlt időszak egyik ilyen témája Németh regényíró művészete volt, az MTA Debreceni Bizottsága székházában 2004 novemberében került sor arra a konferenciára, amelyik *A prózáiró Németh László* címet viselte, a konferencia anyaga a Csokonai Universitas Könyvtár köteteként jelent meg 2005-ben, a könyvet Görömbei András szerkesztette. A tanácskozáson tizenöt előadás hangzott el, különösen fontosnak tartom, hogy az ismert Németh László-kutatók és elemzők mellett fiatalok, főképpen a debreceni egyetemi világhoz tartozó fiatal kutatók is tartottak előadásokat. A debreceni konferencián hangzott el Bertha Zoltán *Világképteremtő enciklopédizmus* című, Németh Lászlóval foglalkozó tanulmánykötetének kulcstanulmánya (Kairosz Kiadó, 2005.). A *Gyász* című Németh László-regénnyel foglalkozó, *A létszerű ambiguitás regénye* című tanulmány a Németh László-i tudatregény értelmezéséhez ad fogódzókat, rámutatva, hogy a Németh más regényhőseit jellemző ambivalencia Kurátor Zsófi és általában a tudatregények hőseinek világában is jelen van. Bertha Zoltán Kurátor Zsófiról írja: „... kettős arculata nem egyes tulajdonságok úgymond egyrészt pozitív és másrészt negatív csoportjainak, pólusainak különválaszthatóságán, vagy különmemű tulajdonságok egyedi-esetleges összevegyülésén alapszik, hanem egy és ugyanazon jellemnek és pszichikumnak a kétféle aspektusán, kétféle értelmezhetőségén. A kettős dimenzió egységében ami az egyik irányba mutat, az szükségszerűen a másikkal függ össze. A magasabb, neme-sebb minőség és a beteges elidegenedés, a különb lelkület és a deviancia egymásból következik, egymást feltételezi. A finomabb lélek másság-érzete és öntörvényűsége csak az önkiszigetelés véghezvitelében nyilvánulhat meg, az önépítés és a roncsolódás elkerülhetetlenül együtt jár. Ez a lélek ambiguitása.” Németh Lászlót több város és település mondja magáénak. Ezek közül az egyik, az előbbieket is jelezhetnék ezt, Debrecen. Bakó Endre *Debrecen, lelkem székvárosa* című könyve (Hajdú-Bihari Múzeumok Igazgatósága és Debreceni Irodalmi Múzeum, 2006) példamutató filológiai alaposággal dolgozza fel Németh László és Debrecen széleskörű kapcsolatát. A filológiai sort folytatva kell szólnom a Kőszegfalvi Ferenc munkájaként létrejött „*A megőrző megőrzése*” *Németh László-bibliográfia 1987–2003* című könyvről (Németh László Városi Könyvtár, 2005). Ezzel a bibliográfiával különböző előzményeken és áttételeken keresztül gyakorlatilag 2003-ig kezelhető módon áttekinthetjük a teljes Németh László-szakirodalmat.

Utaltam már arra, hogy a Németh-kutatás egyéni műhelyekben zajlik, s a műhelyekből való egyik kilépést is említettem. A másik kilépés az a tanácskozás volt, amelyet a Németh László Társaság rendezett Németh László műveinek kiadásáról 2004-ben, a tanácskozás anyaga a Tiszatáj 2005. februári számában jelent meg. „Németh László életművének akadémiai igényű, definitív szövegkiadáson alapuló összkiadásáról beszélni 2004-ben, valljuk meg, utópiának tűnik, hiszen a kor, amelyben élünk, egyre gyorsuló sebességgel távolodik el mindattól, amit a magyar irodalom aranyalapjának tartunk. Mégis beszélnünk kell róla, mert talán most van az utolsó történelmi pillanat, amikor még emlékezhetünk azoknak a problémáknak a mibenlétére, amelyek miatt a minőség forradalmárának a publikált szövegei a kezdetektől napjainkig sok tekintetben a legeredményesebb minőségi kívánalmaknak sem feleltek meg. Az életmű jó néhány darabja szedett-vedett szövegkönyvben forog kéz-kézben, illetőleg szunnyad a könyvtárak könyvespolcain” – kezdte a tanácskozáson előadását Domokos Mátyás, aki akkor sajnós szinte utoljára beszélhetett a Németh-kiadásokról szerzett tapasztalatairól. Magam a művek korszakokénti, s a korszakokon belül a természetes kapcsolódásokat megőrző kiadásáról beszéltem, az egyes szövegek kapcsán pedig én is eltekintenek az utolsó kéz-elvén az alkalmazásától, úgy, ahogy azt Domokos Mátyás az előadásában említette és Ekler Andrea a maga szöveggondozó gyakorlatában megvalósította. Sajnos, az elmúlt pár évben semmivel sem jutottunk közelebb az „akadémiai igényű, definitív szövegkiadáson alapuló összkiadáshoz”, annál, mint amilyen közel ahhoz 2004-ben voltunk, erről a „közelségről” pedig hallhattuk Domokos Mátyás véleményét.

*

A vázlatos és sok tanulmányt, újságcikket, híradást mellőző áttekintés azt mutatja, hogy az elmúlt öt-hat évben Németh László életművének kiadása és kutatása szinte folyamatosan zajlott, s legalább olyan eredményekkel járt, mint korábban. Mégis, amikor ezt a vázlatos áttekintést papírra vettem, állandó hiányérzetet éreztem. Ezt a hiányérzetet természetesen nem azok hívták elő, akiknek a munkáiról beszéltem, ők éppenséggel a hiányérzet kiváltó jelenségeivel fordultak szembe és tették azt, amit a maguk módján tehettek, egyébként a többször említett és igazán gazdag termést hozó 2001-es esztendőben is éreztem azt a hiányt, amelyikkel most újra szemben találtuk magunkat. De haladjunk itt is sorban, jelenségről jelenségre, már csak azért is, mert szélesebb és átfogóbb jelenség-együttesről van szó annál, hogy egyetlen mondattal el lehetne mondani azt, amit ennek kapcsán szeretnék elmondani.

Miről is van szó? Egy többrétegű jelenségről, a jelenség megnevezése helyett annak pár rétegét említem meg. Az első réteg az, hogy sajnálatos módon megfogytakozott a Németh László-i életmű kutatóinak tábora. Grezsa Ferenc korai halála megakadályozta, hogy a három nagy korszak-monográfia után elkészüljön az öt nagy tömbből álló, Németh egész életművét áttekintő nagymonográfia. A vázlatunkban tárgyalt időhatárok között távozott közülünk Domokos Mátyás, Németh életművének egyik legértőbb olvasója, a személyes és a személyesen túlmutató veszteséget talán még nem is tudatosítottuk magunkban. Sajnos, nehéz az adott időhatáron belül maradnunk, azon belül és kívül halt meg Fodor András, Rákos Péter és Veress Dániel, haláluk a jelképes „tanítványai-értelmezői” kört érintette.

A személyes, emberi veszteségek mellett ugyanakkor szólnom kell arról is, hogy mintha a korábbinál nagyobb társadalmi csönd fogadná mindazt, ami a Németh-életmű kutatásában, ezen túlmenően pedig, mert hát sohasem egyedi jelenségeket tapasztalunk

meg, az irodalom és egyáltalán a szellem világában történik. Németh az irodalmat, szélesebb értelemben pedig a kultúrát a nemzet legfontosabb megnyilvánulásának és céljának tartotta – korunk ezt a felfogást önmagán kívülre helyezte, ugyanúgy mint más gondolkodók nemzettel és kultúrával kapcsolatos elképzeléseit, meghatározásait, ezért érzi ma mindenki, aki irodalommal és kultúrával foglalkozik, hogy mindazt, amit mond, önmagának mondja. Magam 1982-ben és 1995-ben is írtam Németh László életművének korszerűségéről, vagyis azokról a vonásokról, amelyeket ott és akkor, az adott társadalmi helyzetben különösen fontosnak tartottam. Természetesen tisztában vagyok azzal, hogy egy-egy írói életmű vagy írói gondolat nem fordítható le „egy az egyben” a különféle társadalmi szituációkra, s hogy a műveknek-írói világoknak a lehető legteljesebben kell megőrizniük magukat a feljük fordulókna, ám úgy érzem, ma is el tudnám sorolni azt, ami Németh világából mai életünkben különösen fontosnak tűnik, de ha sorolnám, ezt is érzem, akkor magamnak sorolnám, a társadalmat más szellemi jelenségekhez hasonlóan a felsorolásom meg sem érintené. Ha tehát valami hiányzik az elmúlt időszak Németh-életmű körüli történéseiből, akkor az maga a társadalom, amelynek mozgása, érdeklődése, kíváncsisága előhívhatna új kiadásokat, csoportosításokat, elemzéseket. Azt a hiányérzetet érzem magam is, amelyet Domokos Mátyás érzett, amikor a Forrás *Hiány-lexikonába* a *társadalom* címszót megfogalmazta: „...nekem maga a társadalom hiányzik; a jól működő s különféle funkcióit normálisan ellátó társadalmi organizmus”. Itt is megteszem a szükséges megszorításokat: természetesen nem a társadalom egészéről beszélek, azzal ugyanis nem lehet kapcsolatba kerülni, tudom azt is, hogy az írói életművek értelmezése nem a társadalmon múlik, s azt is, hogy az irodalomtörténeti összefoglalásokat nem a mi számunkra csak elvontan létező társadalmi „megrendelések” szokták életre hívni – a visszhang teljes hiányába azonban mindezeket tudva sem lehet belenyugodni, mert a kutatónak, elemzőnek, de akár a lezárult írói műnek is a létéhez, természetes létezéséhez vitára: egyetértésre és szembefordulásra is szüksége van. Ha tehát hiányérzetről beszélek a Németh László-életmű kutatása kapcsán, akkor valójában arról a közönyről beszélek, amelyik mai szellemi világunkat és társadalmi létünket uralja.